

PŘECHODNÉ OBDOBÍ

1

Po období let válečných a poválečných, kdy výrazným momentem v Greenově tvorbě byla problematika náboženská, se léta padesátá a počátek let šedesátých jeví jako jakési období přechodné, ukazující již některými rysy na období poslední. Zhruba od poloviny 50. let náboženská tematika postupně ztrácí ústřední postavení nebo je novým způsobem — kriticky až ironicky či parodicky — traktována. Ustupují tóny chmurné a na intenzitě získává komediální vidění světa. Významnou úlohu počínají hrát osvobozenecká hnutí třetího světa, postupně sílí autorův antiamerikanismus. Ke změně Greenova celkového zaměření přispěla nepochybně řada faktorů. K nejdůležitějším z nich patří uvolňování napětí v Evropě a vnitřní pohyb v katolické církvi, demonstrováný druhým vatikánským koncilem. Velký vliv na to, že Greene nyní přitakává tomuto světu, měla pro něho četba spisů Teilharda de Chardin. Bez významu pro autorův vývoj není postupný rozpad starých koloniálních říší.

Patří sem především romány *Prohrávající získává všechno* (*Loser Takes All*, 1955), *Tichý Američan* (*The Quiet American*, 1955), *Náš člověk v Havaně* (*Our Man in Havana*, 1958) a *Vyhaslý případ* (*A Burnt-Out Case*, 1961). Z povídek *Pornografický film* (*The Blue Film*, 1954), *Zvláštní úkoly* (*Special Duties*, 1954) a *Ničitelé* (*The Destructors*, 1954), z dramát *Skleník* (*The Potting Shed*, 1957) a *Shovívavý milenec* (*The Complaisant Lover*, 1959).

2

V lehkém tónu napsaný román *Prohrávající získává všechno* (*Loser Takes All*, 1955) je oddechovým dilem. Hrdinou je účetní Bertram, schopný matematik a kombinátor, který se podruhé žení a kterého jeho šéf pozve do Monaka na svou jachtu. Bertram se v kasinu pokusí hrát a díky systému, který vymyslel, hodně vyhrává a bohatne, avšak manželka Cary

se mu počne odcizovat. Bertram se rozhodne, že raději zůstane chudým a bezvýznamným, jen když si zachová lásku manželky. Tedy paradoxní greenovský závěr: úspěšný je ten, kdo má neúspěch. Příběh, vyprávěný Bertramem v první osobě, je svou bezstarostností a lehkostí značným kontrastem k chmurným zábavným románům předchozích dvou desetiletí.

3

Tichý Američan (The Quiet American, 1955), který vyšel téhož roku a který je rovněž označen jako zábavný román, se od románů předchozích, který je spíše hříčkou, značně liší. Odehrává se ve Vietnamu první poloviny 50. let, tedy v době, kdy se Francouzi pokoušeli vojensky potlačit národně-osvobozenecký boj. Osou románu je vztah vypravěče, britského žurnalisty Thomase Fowlera, k mladému Američanovi Aldenu Pyleovi. Oba jsou zcela protichůdné typy: Fowler je stárnoucí, životem poučený skeptik a agnostik, odchovaný evropskou kulturou; jeho snahou je nechat se vtáhnout do žádného konfliktu, zachovat si za každou cenu vlastní klid. Pyle naopak je naivní a nezkušený idealista, který se pokouší zasahovat do situace v zemi tím, že podporuje tzv. třetí sílu. Svou naivitou a hloupostí však počne být značně nebezpečný —způsobí smrt řady lidí, včetně žen a malých dětí. V tomto okamžiku se Fowler cítí nucen zasáhnout, spojí se s příslušníky hnutí odporu, které reprezentuje komunista Heng, a má přímý podíl na fyzické likvidaci Pyla. Jeho postoj k Pylovi je ovšem významně ovlivněn ještě tím, že mu Pyle odlákal jeho dlouholetou milenkou Phuong; po smrti Pyla se Phuong opět vrací k Fowlerovi.

Základním problémem románu je otázka angažovanosti —velmi často se proto také objevují výrazy *involve*, *involvement*, *engagé*. Klíčová je Hengova replika: „Dříve či později . . . se člověk musí rozhodnout pro jednu stranu. Má-li zůstat člověkem.“¹ Pohnutky, které skeptického Fowlera, jenž neměl vůbec v úmyslu se angažovat, vedou, jsou především citové. Francouzský kapitán Trouin mu říká: „To není věc rozumu či spravedlnosti. Každý z nás se do něčeho zaplete v okamžiku citového pohnutí a pak se z toho nemůže dostat.“² Fowler vidí na vlastní oči, co způsobily plastické bomby, vyrobené z Pylem dodaného materiálu. A pro Greena je charakteristické, že rozhodl pohled na usmrcené dítě. V podvědomí ovšem nepochybně hrál roli i vztah k Phuong.

Věc ale není tak jednoduchá, jak se na první pohled zdá. Na Fowlerovi je demonstrováno, že se postupně angažovat musí každý, nemá-li být ohro-

¹ Graham Greene, *The Quiet American*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1963, s. 181.

² Op. cit., s. 162.

ženo jeho lidství. O tom však jeho oponent Pyle nikdy ani nezapochyboval. „Pyle věřil v angažovanost.“³ A Fowler sám, po tom co učinil rozhodnutí, kterým prakticky vydal Pyla na smrt, si v myšlenkách připouští: „Stal jsem se tak angažovaným jako Pyle a zdálo se mi, že už nikdy nebude žádné rozhodnutí tak prosté jako dříve.“⁴ Tážeme-li se, proč Pyle svou angažovaností byl tak nebezpečný (přece i angažovanost Fowlerova spočívala v tom, že vydal na smrt druhého člověka), dostáváme se k dalšímu pro Greena významnému bodu. „Zabili ho, protože byl příliš nevinný, aby mohl žít. Byl mladý a neznalý věci a hloupý a zapletl se.“⁵ Nevinní hrdinové se objevují v řadě Greenových románů — tato vlastnost, jim přisuzovaná, většinou znamená, že nejsou schopni života ve světě zkušenosti (Anthony Farrant, major Jones), svými charakteristikami patří do světa dětství. Ve skutečném světě dospělých jsou čímsi jako anachronismem. Zvláštní skupinu naivních hrdinů v Greenově díle pak tvoří četné postavy Američanů — kromě Pyla je to především prezidentský kandidát z *Komediantů*. U těchto a podobných postav Greene nepochybně navazuje na tradici zobrazení podobného typu hrdinů v americké literatuře (Henry James, Mark Twain, Herman Melville a další). Ač se Greene Pylovi snaží dát poměrně velmi sympatické rysy (postavy Američanů v jeho díle jsou většinou velmi hřmotné atd.), působí tato postava poněkud schematicky (Smith z *Komediantů* je mnohem plastičtější; možná také proto, že je líčen nejen s ironií, ale i s humorem, s rysy donkichota).

Se situací ve Vietnamu se Greene seznámil velmi pečlivě během několika delších pobytů a většinu toho, co v románě popisuje jako pozadí, sám poznal, včetně kouření opia. V úvodu k vydání *Tichého Američana* z roku 1973 dokonce uveřejňuje část svého deníku z Vietnamu. Svůj vztah k tehdejšímu konfliktu sám označil jako ambivalentní. „Mám podezření, že můj ambivalentní postoj k této válce byl již patrný — můj obdiv k francouzské armádě, můj obdiv k jejím nepřátelům, a mé pochybnosti o konečném smyslu této války.“⁶ Podobně komentuje porážku Francouzů na severu Vietnamu v roce 1955: „Pociťoval jsem sympatie k vítězům, ale s Francouzi jsem sympatizoval také.“⁷ Zdá se tedy, že šlo o jakousi neutralitu, připomínající postoje Fowlerovy. Není tomu však zcela tak. Greene měl předně pochybnosti o účelnosti celé války a o smysluplnosti přítomnosti cizích vojsk a domníval se, že si Vietnamci své problémy musí vyřešit sami. Francouzům klade za vinu to, že k této válce vůbec došlo, i to, že se národně-osvobozené hnutí postupně tak radikalizovalo. Ke komunistům nepociťuje nějaké zvláštní sympatie pro jejich názory, ale jsou mu

³ Op. cit., s. 41.

⁴ Op. cit., s. 191.

⁵ Op. cit., s. 44.

⁶ Introduction to *The Quiet American*, in: Graham Greene, *The Quiet American*, Heinemann and The Bodley Head, London, 1973, s. XII.

⁷ Op. cit., s. XIX.

blízcí svým zájmem o prostého člověka a jeho potřeby. Opakovaně zdůrazňuje, že komunisté jsou ve Vietnamu první, kdo jednají i s tím nejubožejším člověkem jako s individuem. V *Tichém Američanovi* to vyjádřil Fowler v rozhovoru s Pylem: „Naše (osobnost — J. M.) nebyla ohrožena, ne, ale kdo se staral o osobnost člověka na rýžovém poli — a kdo se o ni stará dnes? Jediný, kdo s ním jedná jako s člověkem, je politický komisař.“⁸ Toto sice říká Fowler, ale o tom, že to je i názor Greenův, svědčí poznámka v jeho eseji o H o - Č i - M i n o v i, který mu poskytl interview. „Mluvíme tak běžně o ohrožení osobnosti, ale s bezejmenným rolníkem se nikdy předtím jako s osobností nejednalo. Před komisařem se k němu nikdo, pokud ne kněz, nepřiblížil, neobtěžoval se tím, že by mu kladl otázky či trávil čas tím, že by ho učil. Na komunismu je něco kromě politiky.“⁹

Román je umně komponován: Fowler začíná vyprávět po Pylově smrti a dále pak se prolíná minulost s přítomností, při čemž se autorovi daří zachovat napětí.

4

Další román *Náš člověk v Havaně* (*Our Man in Havana*, 1958) autor rovněž zařadil mezi zábavná díla, v úvodní poznámce pak jej charakterizuje jako pohádku. Přes autorovu zmínku o tom, že příběh se odehrává kdesi v neurčené budoucnosti, je z mnoha faktů a narážek patrné, že jde o současnou Kubu.

Hrdinou románu je Angličan Wormold, který žije s dcerou Milly nepříliš blahobytně v Havaně a živí se prodejem vysavačů. Jednoho dne jej reprezentant britské tajné služby Hawthorne získá jako agenta a tím okamžikem začíná jeho závratná kariéra. Všechny informace, které dodává do Londýna, si však vymýšlí, včetně svých subagentů. Vrcholu slávy dosáhne, když odešle snímky záhadných zařízení v odlehle části ostrova, snad odpalovacích ramp, které získal ofotografováním a zvětšením součástek vysavače. Postupně se ale ukazuje, že jeho výmysly nejsou daleko od pravdy. Jeho zprávy zčásti dešifrovala kontrašpionáž jiné mocnosti a jeho nejlepší vymyšlený subagent Raul, či přesněji řečeno jemu se podobající skutečný Raul, byl zabit. Když se vše nakonec v Londýně provalí, nechce to nikdo přiznat — byla by to příliš velká blamáž pro mnoho lidí — a tak se věc vyřeší tak, že Wormold je odvolán do Londýna, vyznamenán Řádem britského impéria třetího stupně a jmenován instruktorem výcvikového střediska tajné služby.

⁸ *The Quiet American*, s. 107—108.

⁹ *The Man as Pure as Lucifer*, in: *Graham Greene, Collected Essays*, The Viking Press, New York, 1969, s. 404.

Wormold, původně vážný a puntičkářský člověk, počne pod vlivem přítele Hasselbacha chápat svět a život jako komedii. „Ale ten šašek, kterého viděli s Milly loni v cirkuse — ten šašek je nepaměť, protože jeho výstup se nikdy nemění. Tak je třeba žít; toho šaška se netýkají vrtochy veřejných činitelů a nesmírné objevy velikánů lidstva... Kdybychom se tak narodili jako šašci, to by nás nepotrefilo nic horšího než nějaká ta modřina a šmouha od vápna.“¹⁰ Z vybájené pohádky se však stává stále více realita a když Wormold už jednou začal, je do věci stále více vtahován. Dojde dokonce k tomu, že zastřelí svého protihráče Cartera z nepřátelské tajné služby.

Z dalších postav je nutno se zmínit o obávaném kapitánovi kubánské policie Segurovi, který některými rysy připomíná poručíka z *Moci a slávy*, a o německém doktorovi Hasselbachovi, který v něčem ukazuje na pozdějšího doktora Colina a doktora Magiota. Pokud jde o světovou politiku, nesympatizuje rozhodně se západem. („Směřují vaše sympatie na východ či na západ, doktore?“ „Na východ či na západ od čeho? A tak, vy myslíte tamto. Aby je všechny kat spral.“¹¹)

Svět románu je světem bláznivé komedie, v níž se střídají překvapivě odlišné scény, a jen na několika místech přechází v tragikomedii (zejména v souvislosti s postavou doktora Hasselbacha, který platí životem za přátelství s Wormoldem). Čtenář se postupně ocitá na policejní stanici, v londýnském ústředí britské tajné služby, v havanských nočních podnicích s nahými tanečnicemi, na diplomatické recepci, kde má být Wormold otráven i na mnoha jiných bizarních místech. Atmosféru díla naznačuje už jedna z replik doktora Hasselbacha na počátku románu: „Žijeme v atomovém věku, pane Wormolde. Někdo stiskne knoflík — bzzz bác — kde je nás konec? Ještě jednu skotskou, prosím.“¹²

To však neznamená, že by v tomto kolotoči neprosvítala i realita, realita Kuby 50. let. Nebyl by to Greene, kdyby tyto věci pomíjel, a tak i z bláznivého mumraje vyplývá, že se na Kubě něco chystá. Mluví se o tom, že ubývá turistů, „protože v prezidentském režimu to nebezpečně skřípalo, jak se chýlil k svému konci“,¹³ čteme o ohavnostech v hlubinách Jefatury,¹⁴ o trpících a umírajících obětech kapitána Segury,¹⁵ o vzbouřencích v provincii Oriente, ovládajících hory¹⁶ i o tom, že kapitán Segura počítá s možností revoluce a s emigrací do USA.¹⁷

Z ostatních autorových oblíbených témat se vyskytují časté úvahy o vý-

¹⁰ Graham Greene, *Náš člověk v Havaně*, SNKLHU, Praha 1961, s. 34—35.

¹¹ Op. cit., s. 36.

¹² Op. cit., s. 13.

¹³ Op. cit., s. 28.

¹⁴ Op. cit., s. 28.

¹⁵ Op. cit., s. 65.

¹⁶ Op. cit., s. 69.

¹⁷ Op. cit., s. 184.

znamu dětství a krutostí v dětství, o soucitu, ironické poznámky a špičky na adresu Američanů a ironizující narážky na adresu katolické církve.

O románě vcelku lze říci, že dobře zapadá do celku Grenova díla mnohými takřka modelovými rysy: násilí, tajný agent, situace štvance, země třetího světa, kde se něco děje. Toto dílo je po mnoha stránkách nedoceněno a většinou pokládáno jen za levnou zábavu. Je nutno si ale uvědomit, že je i významným svědectvím o Greenově obratu v 50. letech, a to obratu v několika směrech: k větší politické angažovanosti, k látkám z třetího světa a ke komediálnímu vidění světa.

5

Vyhaslý případ (A Burnt-Out Case, 1960), uzavírající toto období, je zároveň posledním románem, v němž významnou roli hrají problémy náboženské. Autor v něm účtuje s minulostí a pokouší se ukázat nový směr.

Hlavní postavou je stárnoucí světoznámý katolický architekt Query, který si uvědomil svou vnitřní prázdnotu, to, že hybnou silou jeho tvorby i jeho života soukromého byla pouze sebeláska. Ztratil zájem o druhé a takřka i schopnost kontaktu. Odchází nazdařbůh inkognito do Afriky; tam nakonec zakotví ve stanici, kde jsou léčeni malomocní. Po určité době se zdá, že se u něho počíná projevovat zájem o druhé i snaha být nějak užitečným (podílí se na stavbě nové nemocnice) — dochází k jakési regeneraci. Tento stav však netrvá dlouho. Queryho inkognito nevydrží, zprávy o něm se dostanou do tisku a nakonec se dostává do konfliktu se zbožným pokrytcem Ryckerem. Rycker jej nepravdivě obviňuje z cizoložství s jeho ženou Marií a zastřelí jej.

Query je člověk, který ztratil víru (připomíná Morina z *Návštěvy u Morina*) a nesnáší zbožné řeči. Nejblíže mu stojí ateista lékař doktor Colin, ale i řeholníci, kteří na stanici působí, se mnohem více věnují péči o nemocné než teologickým úvahám. (Jakýmsi jejich předobrazem je kněz-chirurg v *Tichém Američanovi*.) Na druhém pólu stojí už zmíněný náboženský pokrytec Rycker a otec Tomáš, který si stěžuje, že si s ostatními o teologii nemůže ani promluvit. Tento protiklad se symbolicky projeví ve sporu, zda stavět nový kostel či ubikace pro nemocné — přijata je druhá alternativa. Na jiném místě se tento kontrast osvětluje srovnáním romantického apoštola malomocných otce Damiena, o němž Greene v minulosti obdivně psal (v jednom z esejů), s realistickým a věcným doktorem Colinem. V souvislosti s Colinem se v románě objevují pasáže, naznačující Greenův obdiv k již zmíněnému Teilhardu de Chardin.

Ke klíčovým místům románu patří příběh, který Query vypráví Marii Ryckerové (o Králi, od něhož se hrdina stále vzdaloval), který má i auto-

biografické rysy a v něčem se zdá být persiflází vlastního autorova díla. Vícekrát se v románě vyskytnou zmínky o proměnách, které současná Afrika prodělávala, i o krutostech Evropanů vůči Afričanům v minulosti.

Vyhaslý případ je významným článkem v Greenově řešení problému angažovanosti: odsuzuje se v něm plané doktrinářství a náboženské pokrytectví a zdůrazňuje se nutnost nesobecké práce pro blaho člověka, k níž se mají spojit všichni lidé dobré vůle bez rozdílu přesvědčení.

6

Jak již bylo konstatováno úvodem této kapitoly, přesouvá se v tomto období těžisko Greenova zájmu od problematiky náboženské k problematice světské. Posiluje se jeho zájem o třetí svět, v jeho vidění skutečnosti nabývá na významu prvek komedie až burlesky, který bude tak významný pro jeho období poslední. Otázkám rozhodování jednotlivce a otázkám jeho angažovanosti věnuje Greene v těchto letech velkou pozornost, zejména v *Tichém Američanovi*.

